

دانشگاه شهید چمران اهواز

شماره پایان نامه: ۹۰۱۶۰۰۹

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده الهیات

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

گرایش الهیات

عنوان:

بررسی صفات، جایگاه و مسئولیت قاضی در فقه اسلامی و حقوق ایران

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین گنجی

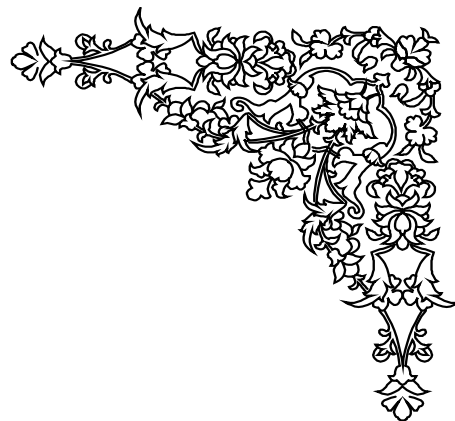
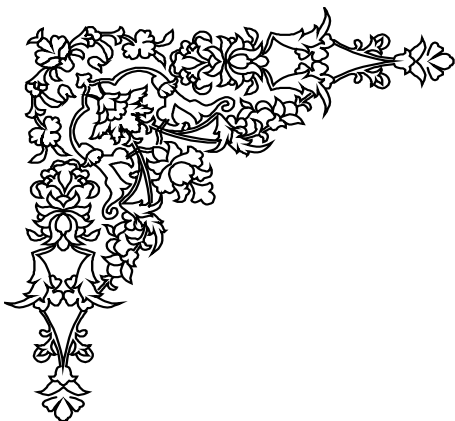
استاد مشاور:

دکتر محمدعلی حسینی منش

نگارنده:

زهرا عسگری

مهر ۱۳۹۰

تقدیم

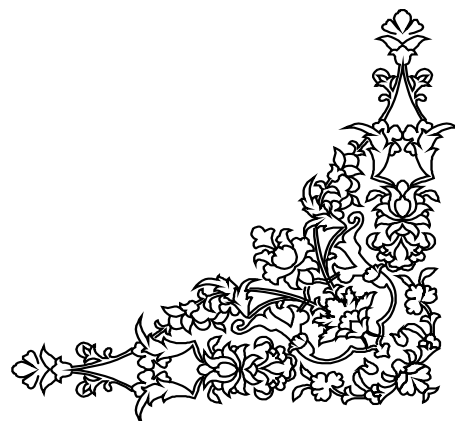
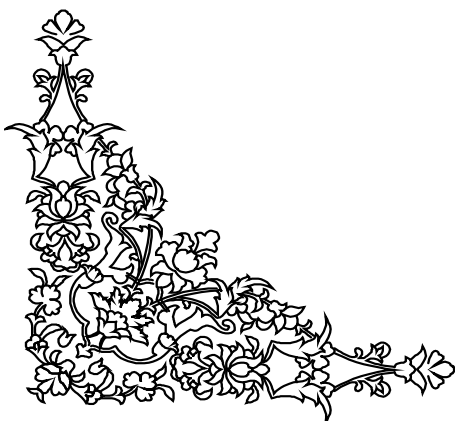
به ساحت قاضی کامل، امیرمؤمنان علی بن ابی طالب (ع)

که جهان، هموزد حسرت عدالت اوست.

,

به پدر و مادرم که با تلاش صادقانه و بی شائبه شان، صبورانه

همراهم بوده و همواره روشنگر راه زندگی ام هستند.

سپاسگزاری

حمد و سپاس بیکران، خدای سبحان و یکتا را، که به این بنده‌ی ناتوان توفیق عنایت فرمود تا این آغاز را به فرجام رسانم. چنان حمدی که شایسته‌ی آن وجود لایتناهی است و جز ذات اقدس او شمارش آن نتوان کرد.

اکنون که این پایان نامه به اتمام رسیده است برخورد واجب می‌دانم از استاد محترم و ارجمند **جناب آقای دکتر گنجی** که مسئولیت راهنمایی این رساله را بر عهده داشت و به حق با گشاده‌رویی و صبر و حوصله هر چه تمام، گام به گام حقیر را در مسیر نگارش، تهیه و تدوین پایان‌نامه با ارشادات عالمانه خود بهره‌مند ساخت کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. همچنین از استاد محترم مشاور، استاد **گرانقدر جناب آقای دکتر حسینی‌منش** که با ارشادات و راهنمایی‌های مفید و دقت نظرهای لازم اینجانب را در امر هرچه بهتر تدوین و نگارش پایان‌نامه حاضر یاری فرمودند صمیمانه تشکر می‌نمایم و از خالق هستی طول عمر همراه با عزت و برکت برای ایشان خواستارم. ضمناً از زحمات دیگر اساتید بزرگوار **جناب آقای دکتر نشان، جناب آقای دکتر آل‌طه و جناب آقای دکتر رضایی‌راد** که محضر آنها را درک کردم و در رساله حاضر نیز عنایت نمودند و اینجانب را همراهی کردند خالصانه تقدیر و تشکر می‌نمایم و امید آن دارم که تلاش‌های بی وقفه‌شان مورد قبول درگاه حق واقع گردد.

وظیفه‌ی خود می‌دانم از تمامی عزیزانی که در تدوین پایان نامه مرا یاری کردند به ویژه جناب آقای **محمدرضا فریادی** که با سعه‌ی صدر و ظرافت تمام کار ویرایش رساله را عهده‌دار شدند مراتب سپاسگزاری و قدردانی خود را صمیمانه ابراز دارم.

فهرست مطالب

۱.....چکیده.

فصل اول: کلیات

۵.....مقدمه

۷.....بیان مسأله

۸.....سؤالات تحقیق

۸.....سؤال اصلی

۸.....سؤالات فرعی

۹.....فرضیه‌ها

۱۰.....اهداف تحقیق

۱۱.....پیشینه

۱۲.....روش تحقیق

فصل دوم: مبانی نظری قضاوت

۱۵.....معنای لغوی قضاء

۱۷.....قضاء در اصطلاح شرع

۲۲.....ماهیت قضاء از دیدگاه فقهای شیعه

۲۲.....الف - قضاء بخشی از وظایف رهبری

۲۳.....ب - تفویض قضاء از سوی امام

۲۵.....ماهیت قضاء از دیدگاه فقهای اهل سنت

۲۶.....راه‌های ثبوت ولایت قضات

۲۶.....۱- اقامه‌ی بینه

ب

- ۲- استفاضه ۲۷
- استفاضه در فقه شیعه ۲۸
- استفاضه در فقه اهل سنت ۲۹
- ۳- مکاتبه ۳۱
- ۴- ادعای قاضی ۳۱
- فرق حکم قاضی با فتوای فقیه ۳۲
- اهمیت مقام قضاء در اسلام ۳۳
- اهمیت مقام قضاء از دیدگاه قرآن و سنت ۳۵
- استقلال قضایی در اسلام ۴۰
- حکم تصدی مقام قضاء ۴۳
- دلایل وجوب تصدی قضاء ۴۶
- دلایل استحباب تصدی قضاء ۴۹
- خطر عظیم و مسؤولیت خطیر تصدی قضاء ۵۱
- درآمدهای مالی قاضی ۵۵
- بازرسی دقیق نسبت به اعمال قضات ۶۲
- اقسام قاضی ۶۵
- ۱- قاضی منصوب ۶۵
- تصدی مقام قضاوت توسط مفضول با وجود افضل ۶۷
- جواز توکیل در قضاء واستخلاف ۶۸
- ۲- قاضی تحکیم ۷۰
- الف- قاضی تحکیم کیست؟ ۷۰

- ب- دلایل مشروعیت قاضی تحکیم در فقه شیعه..... ۷۱
- دلایل مشروعیت قاضی تحکیم در فقه اهل سنت..... ۷۶
- ج- مقایسه‌ی شرایط قاضی تحکیم با قاضی منصوب..... ۷۶
- د- تأثیر حضور یا غیبت امام معصوم (ع) در پذیرش قاضی تحکیم..... ۷۷
- ه - اعتبار حکم قاضی تحکیم..... ۷۹
- و- حوزه‌ی قضاوت قاضی تحکیم..... ۸۰
- نتیجه‌گیری..... ۸۱

فصل سوم: شرایط قاضی در فقه اسلامی و حقوق ایران

- مقدمه..... ۸۵
- ۱- بلوغ..... ۸۷
- معنای لغوی بلوغ..... ۸۷
- معنای اصطلاحی بلوغ..... ۸۷
- ادله‌ی اعتبار بلوغ..... ۸۸
- الف- کتاب..... ۸۸
- ب- سنت..... ۸۹
- ج- اجماع..... ۹۰
- رشد..... ۹۱
- الف- معنای لغوی..... ۹۱
- ب- معنای اصطلاحی..... ۹۲
- ۲- عقل..... ۹۳
- معنای لغوی عقل..... ۹۳

- ۹۴..... معنای اصطلاحی عقل
- ۹۵..... ادله‌ی اعتبار عقل
- ۹۵..... الف - سنت
- ۹۶..... ب - اجماع
- ۹۶..... اعتبار عقل در کلام فقهاء
- ۹۸..... ۳- ایمان
- ۹۸..... معنای لغوی ایمان
- ۹۹..... معنای اصطلاحی ایمان
- ۱۰۰..... ادله‌ی اعتبار ایمان
- ۱۰۰..... الف - کتاب
- ۱۰۰..... ب - سنت
- ۱۰۱..... ج - اجماع
- ۱۰۲..... اعتبار ایمان در کلام فقهاء
- ۱۰۳..... ۴- عدالت
- ۱۰۳..... معنای لغوی عدالت
- ۱۰۴..... معنای اصطلاحی عدالت
- ۱۰۶..... شرط عدالت
- ۱۰۷..... ادله‌ی اعتبار عدالت
- ۱۰۷..... الف - کتاب
- ۱۰۸..... ب - سنت
- ۱۰۹..... ج - اجماع

- ۱۱۱ ..... راههای اثبات عدالت.....
- ۱۱۱ ..... الف- علم وجدانی.....
- ۱۱۲ ..... ب- بینه.....
- ۱۱۲ ..... ج- شیاع.....
- ۱۱۲ ..... د- حسن ظاهر.....
- ۱۱۳ ..... ۵- طهارت مولد.....
- ۱۱۳ ..... معنای لغوی و اصطلاحی.....
- ۱۱۳ ..... شرط طهارت مولد.....
- ۱۱۴ ..... دلیل اعتبار طهارت مولد.....
- ۱۱۴ ..... اجماع.....
- ۱۱۵ ..... طهارت مولد در کلام فقهاء.....
- ۱۱۶ ..... ۶- اجتهاد.....
- ۱۱۷ ..... معنای لغوی اجتهاد.....
- ۱۱۸ ..... معنای اصطلاحی اجتهاد.....
- ۱۲۰ ..... فقه شیعه و اعتبار اجتهاد در قاضی.....
- ۱۲۱ ..... بررسی دلایل.....
- ۱۲۱ ..... الف- دلایل عدم اشتراط اجتهاد.....
- ۱۲۴ ..... ب- دلایل اشتراط اجتهاد.....
- ۱۲۹ ..... اقسام اجتهاد.....
- ۱۲۹ ..... الف- اجتهاد مطلق.....
- ۱۳۰ ..... ب- اجتهاد متجزی.....

- اجتهاد قاضی در نظام قضایی ایران..... ۱۳۲
- فرآیند اجرایی ۱۳۲
- نهاد شورای نگهبان..... ۱۳۴
- لزوم استناد آرای قضایی به قوانین..... ۱۳۵
- علم قاضی..... ۱۳۶
- ادله‌ی اعتبار و حجیت علم قاضی..... ۱۳۹
- ۷- ذکورت ۱۴۳
- دیدگاه فقهای شیعه..... ۱۴۳
- دیدگاه فقهای دیگر مذاهب اسلامی..... ۱۴۵
- ادله‌ی لزوم مرد بودن قاضی..... ۱۴۶
- الف- کتاب..... ۱۴۷
- ب- سنت..... ۱۵۰
- ج- سیره‌ی پیامبر (ص) و دیگر خلفاء..... ۱۵۱
- د- اجماع..... ۱۵۲
- ه- اصل..... ۱۵۲
- قضاوت زن در حقوق موضوعه‌ی ایران..... ۱۵۳
- قضاوت زن در فقه اسلامی..... ۱۵۴
- ۸- حافظه..... ۱۵۶
- ۹- کتابت..... ۱۵۸
- معنای لغوی کتابت..... ۱۵۸
- معنای اصطلاحی کتابت..... ۱۵۸

۱۵۹	شرط کتابت.....
۱۶۰	دلیل اعتبار کتابت.....
۱۶۰	اجماع.....
۱۶۰	اعتبار کتابت در کلام فقهاء.....
۱۶۲	۱۰- بصر.....
۱۶۲	معنای لغوی بصر.....
۱۶۳	معنای اصطلاحی بصر.....
۱۶۳	دلیل اعتبار بصر.....
۱۶۳	اجماع.....
۱۶۵	۱۱- حریت.....
۱۶۵	معنای لغوی.....
۱۶۵	معنای اصطلاحی.....
۱۶۶	دلیل اعتبار حریت.....
۱۶۷	اعتبار حریت در کلام فقهاء.....
۱۶۹	صفات و شرایط قاضی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....
۱۷۱	نتیجه‌گیری.....

فصل چهارم: آداب، مسئولیت و استقلال قاضی

۱۷۷	مقدمه.....
۱۷۹	آداب قضاوت.....
۱۷۹	آداب واجب.....
۱۸۱	آداب مستحب.....

۱۸۶	آداب مکروه.....
۱۹۲	آداب حرام.....
۱۹۵	مسئولیت مدنی.....
۱۹۶	مفهوم قاضی.....
۱۹۷	مفهوم حکم.....
۱۹۹	قواعد کلی مبنای مسئولیت مدنی قاضی.....
۱۹۹	۱- تقصیر، رکن اصلی مسئولیت مدنی.....
۱۹۹	الف - اشتباه.....
۲۰۴	ب- تقصیر.....
۲۱۱	۲- قاعده اتلاف و تسبیب.....
۲۱۳	دلایل و مدارک قاعدهی اتلاف.....
۲۱۴	دلایل و مدارک قاعده تسبیب.....
۲۱۵	معنای لغوی و اصطلاحی سبب.....
۲۱۶	۳- رابطه‌ی سببیت بین اشتباه و تقصیر قاضی با ضرر وارده.....
۲۱۷	۴- قاعده‌ی لاضرر.....
۲۱۹	معنا و مفهوم ضرر.....
۲۲۰	اقسام ضرر.....
۲۲۴	مرجع رسیدگی به تقصیر یا اشتباه قاضی.....
۲۲۵	معرفی دادسرا و دادگاه عالی انتظامی قضات.....
۲۲۵	دادسرای انتظامی قضات.....
۲۲۶	وظایف دادسرا.....

- ۲۲۶ ..... جهات مشروع به رسیدگی دادرسی انتظامی.
- ۲۲۷ ..... دادگاه عالی انتظامی قضات.
- ۲۲۷ - شرایط اعضای دادگاه.
- ۲۲۷ - اهم وظایف دادگاه.
- ۲۲۸ ..... تقصیرات و جرایم قضات.
- ۲۲۹ ..... مجازاتهای انتظامی.
- ۲۳۰ ..... اصل استقلال قاضی.
- ۲۳۱ ..... مبانی اصل استقلال قاضی.
- ۲۳۱ ..... الف - تأمین عدالت.
- ۲۳۲ ..... ب - اصلاح جامعه.
- ۲۳۳ ..... ج - تأمین نظم عمومی.
- ۲۳۴ ..... عوامل تأمینکننده استقلال قضایی.
- ۲۳۴ ..... الف - عدم عزل قضات.
- ۲۳۶ ..... ب - منع تغییر و انتقال قضات.
- ۲۳۸ ..... ج - عدم دخالت قضات در سیاست.
- ۲۴۰ ..... د - مصونیت قاضی.
- ۲۴۱ ..... ه - عدم نقض رأی قاضی.
- ۲۴۲ ..... تمکن مالی قضات.
- ۲۴۳ ..... عزل قاضی و اسباب آن.
- ۲۴۸ ..... تعدد قاضی در حقوق ایران.
- ۲۵۰ ..... استقلال قضایی و هیأت منصفه.

الف- دلایل مخالفان	۲۵۱
۱- استقلال قاضی	۲۵۱
۲- حجیت علم قاضی	۲۵۲
۳- عادل بودن قاضی	۲۵۳
۴- بروز اشتباه و صدور آرای متفاوت	۲۵۳
توجیه شرعی حضور هیأت منصفه در دادرسی	۲۵۴
ب- دلایل موافقان	۲۵۶
۱- نظام قضاوت مشترک (شورایی)	۲۵۶
۲- حضور علماء و دانشمندان در مجلس قضاء	۲۵۷
۳- کمک به قاضی در تشخیص موضوع و مفاهیم کلی	۲۶۰
۴- تثبیت هیأت منصفه در قانون اساسی ایران	۲۶۰
نتیجه گیری	۲۶۲

فصل پنجم: ضمائم

استفتائات	۲۶۶
نتیجه گیری	۲۸۷
پیشنهادها	۲۸۹
علائم اختصاری	۲۹۰
فهرست منابع و مآخذ	۲۹۱
Abstract	۳۰۹

چکیده

نام خانوادگی: عسگری	نام: زهرا	شماره دانشجویی: ۸۸۱۶۰۰۵
عنوان پایان نامه: بررسی صفات، جایگاه و مسؤولیت قاضی در فقه اسلامی و حقوق ایران		
استاد راهنما: دکتر محمدحسین گنجی		
استاد مشاور: دکتر محمدعلی حسینی منش		
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: فقه و مبانی حقوق اسلامی	گرایش: الهیات
دانشگاه: شهید چمران اهواز	دانشکده: الهیات	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی
تاریخ فارغ التحصیلی:		تعداد صفحه: ۳۰۹
کلید واژه‌ها: قضاء، شرایط قاضی، مسؤولیت مدنی، تقصیر، اشتباه، قضاوت شورایی.		
<p>قضاوت در اسلام یکی از منصب‌های دینی است. ویژگی‌هایی برای دادرس بیان شده که روش، شیوه و کنش آن را از دیگر شیوه‌های قضاوت جهان متمایز ساخته است. برای همین است که در بینش اسلامی، داوری ویژه‌ی پیامبر(ص) و جانشینان راستین او و رهبران شایسته‌ی دینی و پاکان دین دانسته شده است. صفات و شرایط قاضی طبق موازین فقهی به وسیله قانون معین می‌شود. بعضی از این شروط شرط صحت و نفوذ حکم قاضی است، مانند بلوغ، عقل، ایمان، عدالت و مرد بودن. این شروط مورد اتفاق تمامی فقهای اسلامی در تمام مکاتب فقهی است و برخی دیگر از شروط، شرط صحت و نفوذ صفات حکم قاضی نبوده و اختلافی هستند مثل کتابت، بصر، سمع و ... اصلی‌ترین و اساسی‌ترین وظیفه قاضی برقراری عدالت و استقرار حقوق و حفظ نظم عمومی از طریق حل و فصل دعوی و الزام اشخاص به رعایت قوانین است. این امر از طریق رعایت اصول و آدابی که در شرع مقرر گشته محقق می‌شود و لازمه آن استقلال و بی‌طرفی قاضی است. مطابق قاعده‌ی فقهی «لاضرر» و قواعد «اتلاف» و «تسبیب» که نافی ضرر و ضرار از سوی شخصی به شخص دیگر، اعم از حقیقی و حقوقی است، چنانچه در اثر تقصیر قاضی حکمی علیه کسی صادر شود و باعث ورود زیان مادی یا معنوی به شخص گردد، قاضی ضامن است جبران خسارت نماید اما در صورت اشتباه وی دولت تاوان این خسارت را می‌پردازد. سیستم قضاوت شورایی، که حقوقدانان اهمیت ویژه‌ای برای آن قائلند، اشتباهات قضایی را به حداقل ممکن کاهش می‌دهد و قضات، مغلوب فکر و اندیشه‌ی شخصی خود نمی‌شوند و از طرف دیگر دادرسان تازه‌کار از تجربیات قضات با سابقه استفاده می‌کنند.</p>		

فصل اول

کلیات

« وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ » «نساء: ۵۸»
 « و چون حاکم بین مردم شوید به عدالت داورى کنید »

مقدمه

در شؤون مختلف انسانی، شأنی عالی تر از قضاء نیست. انسان اشرف مخلوقات است. بالاترین میزان شرافت انسان، خصلت قضایی اوست. انسان ترکیبی است از خیر و شر، در جهت خیر به رحمان متصل است که فرمود: « و نَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُوْحِيْ » و در جهت شر، شیطان در او راه دارد که عرض کرد « لَأُغْوِيَنَّهُمْ »، هر قدر جنبه رحمانی انسان قوی تر و جهت شیطانیش ضعیف تر باشد، صلاحیت قضایی او بیشتر است، با این جهت، ائمه معصومین (ع) قاضی کامل بودند.

اسلام نسبت به دادگری و دادگستری سفارش و پافشاری فراوانی کرده است و ارزشی والا برای دادرسی در نظر دارد و این حقیقت را نمودار ساخته که هیچ هنری زیباتر و شکوهمندتر از دادگری نیست.

پیام پیامبراکرم (ص) و خلیفه بلافصل ایشان، ایجاد قسط و عدل است و اینکه چنین هنر ستרגی را به دست بی هنران ناشایست نسپاریم و کار را از کسان کاردان نستانیم.

قضاوت در اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد و از شریف‌ترین و مقدس‌ترین مناصب محسوب می‌گردد که از سوی خداوند متعال برای پیامبر اکرم (ص) و از سوی آن حضرت، برای ائمه (ع) و از سوی آنها برای فقیه جامع‌الشرایط مقرر شده است و با اینکه این منصب از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و از واجبات به شمار می‌رود ولی به دلیل مسؤلیت خطیری که دارد فقهای بزرگ در گذشته و حال کمتر به آن تن داده‌اند تا جایی که ائمه (ع) توصیه فرمودند در قبول مسؤلیت قضاء احتیاط شود.

آیات و روایات مربوط به جلال منصب قضاء بسیار است، اکثر آنها دلالت صریح دارند که این مقام مهم را خداوند متعال به پیغمبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) موهبت فرموده و دیگران با فرمان و اذن خصوصی یا عمومی آنان می‌توانند تصدی نمایند و بدون احراز اذن از ناحیه آنها تصدی قضاء حرام، و از گناهان بزرگ است. چنان که بر مردم نیز حرام است نزد کسی که مأذون از جانب نبی و وصی نیست، مراجعه نمایند.

از آنجایی که رسیدگی به امر قضایی در یک جامعه از ضروریات است و این کار از خصوصیات معصوم (ع) می‌باشد ولی در زمان غیبت این وظیفه به عهده اشخاصی که دارای شرایطی همچون بلوغ، عدل، علم، ذکورت، ایمان و ... هستند سپرده شده است.

اصلی‌ترین و اساسی‌ترین وظیفه قاضی برقراری عدالت و استقرار حقوق و حفظ نظم عمومی از طریق حل و فصل دعاوی و اختلافات و الزام اشخاص به رعایت قوانین و مقررات می‌باشد که از طریق رعایت اصول و آدابی که در شرع برای قاضی در نظر گرفته شده است این امر محقق می‌گردد و لازمه‌ی آن استقلال و بی‌طرفی قاضی است اما در کنار امتیازاتی که برای قاضی در نظر گرفته می‌شود، این نکته حائز اهمیت است که او در هر حال یک انسان است و انسان همواره در معرض تقصیر یا اشتباه است. که در صورت تقصیر، قاضی ضامن است و باید جبران خسارت نماید. اگر زیان، مادی است باید جبران مادی نماید و اگر معنوی است و یا به آبرو و حیثیت شخصی زیانی وارد شده باید از او اعاده‌ی حیثیت گردد که البته امروزه زیان معنوی را نیز، اگرچه به صورت قراردادی و ناقص، از طریق وجه نقد تا حدی قابل جبران می‌دانند و در صورت اشتباه نیز، خسارت متوجه دولت می‌شود و توسط دولت جبران می‌گردد.